
ISSN 1309-2030

KELÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 14, Sayı: 2, 2016
Sayfa: 566-582

ISSN 1309-2030

ABÜLAZÎZ B. ABDİLLÂH EL-MÂCİŞÛN'UN (Ö. 164/780) RÜ'YET RİSÂLESİ, TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mansur KOÇİNKAĞ
Arş.Gör., Çanakkale O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi
mansur-kocinkag@hotmail.com

Öz

Rü'yetullâh, inançla ilgili bir mesele olup ilk dönemden itibaren İslam âlimleri tarafından tartışmaya konu olmuştur. Yazar, bu çalışmada ilgili meseleyi Cehmiyye'ye nisbet ederek ele almakta ve rü'yetullâhın ahirette gerçekleşeceğini Kur'ân'dan ve sünnetten hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazar, prensip olarak Kur'ân'da ve sünnette zikredilen sıfatların kabul edilmesi gerektiğini ve buralarda yer almayan sıfatlar hususunda tekellüfe girmenin doğru olmadığını belirtir. Bunu da aklın, Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili konuları idrak etmede yetersiz olmasıyla, dinî konularda taammukun yanlış olduğuyla ve ilimde rusûh sahibi olan âlimler gibi ilimlerinin bittiği yerde durmaları gerektiğiyle temellendirmeye çalışır. Zira "nasıl oldu?" sorusu, sonradan varolanlar ilgili olup ezelî varlığın keyfiyetiyle ilgili bilgi ancak O'nun tarafından bilinir.

Anahtar Kelimeler: Mâcişûn; Rü'yetullâh; Cehmiyye; Kitap; Sünnet.

الملخص

رؤية الله، هي مسألة مهمة واعتقادية، واختلف فيها علماء المسلمين منذ القرن الأول حتى العصر الراهن. يتحدث المؤلف في هذه الرسالة عن موضوع رؤية الله ناسبا هذه المسألة إلى الجهمية. وأضاف بأن هذه الرؤية تتحقق في الآخرة مستدلا بالكتاب والسنة. وقد تنقل من قاعدة مبدأ الصفات التي تذكر في الكتاب والسنة يجب أن نقبلها، والأوصاف التي لا تذكر فيهما فلا داعي للتكلف فيها. هو يستدل بأن العقل لا يستطيع أن يدرك وجود الله وصفاته بحق، وبأن التعمق في الدين هو صراط الخطأ، وبأن الراسخين في العلم واقفون حيث انتهى علمهم، ولأنه إنما يقال "كيف كان" لمن لم يكن ثم كان، فأما الذي لا يزول ولم يزل فإنه لا يعلم كيف هو إلا هو.

الكلمات المفتاحية: الماجشون; رؤية الله; الجهمية; الكتاب; السنة.
.

Giriş

Bu kısa çalışmada, rü'yetullâh meselesini[1] detaylı şekilde ele alıp incelemeyi baştan terk ettiğimizi ve konuya giriş kabilinden bazı bilgilere yer vermekle yetinerek risâleyi tahlil etmeye çalışacağımızı belirtmemizde fayda vardır. Bilindiği üzere "rü'yetullâh", ilk dönemlerden itibaren mütekellimûn başta olmak üzere İslâm âlimleri tarafından en çok tartışılan meseleler arasında yer almaktadır. İncelememize konu olan bu risâle, Hicri ikinci asırda kelamcılar arasında tartışılmakta olan konulardan birinin de rü'yetullâh meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. İleride daha net şekilde göreceğimiz üzere yazar, yer yer Mu'tezile ismine temas etmiş olsa da konuyu daha çok Cehmiyye ile irtibatlı bir şekilde ele almıştır. Bu da mezkûr meselenin, Hicri ikinci asrın ilk yarısında özellikle Cehmiyye tarafından savunulduğunu göstermektedir. Nitekim bu görüşün, ilk defa Cehm b. Sefvân tarafından dile getirildiği de belirtilmiştir.[2]

Cehmiyye düşünce ekolü, kurucusu kabul edilen Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745) nisbetle bu isimle anılmaktadır.[3] Nitekim ilgili risâlenin içinde de Cehm'den bahsedildiği görülmektedir. Bu ekolün mensupları tarafından kaleme alınan eserler, günümüze ulaşmadığından onlarla ilgili bilgiler genelde hasımları tarafından kaleme alınan eserlere dayanmaktadır. Bu

---

1 Konuyla ilgili bkz. Ebû'l-Velîd İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edile fî 'akâidi'l-mille*, thk. M. Âbid el-Câbirî, (Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-vahdeti'l-arabiyye, 1998), s. 153 vd.; Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûliddîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Ahdî, (Kâhire: Matba'atü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1424/2004), I, 526-543; Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsıd*, thk. Abdurrahman Umeyra, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1998), IV, 181 vd.; Ömer Pakiş, "Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kādī Abdülcebbâr ve Zemahşerî Örneği)", *MÜİFD*, 21 (2001/2): 55-79; Lakhdar Sadani, "Akılcılık ve Mutezile'nin Kur'ân'i Hitabı Tevilinde Etkisi: Rü'yetullah Örneği", *DÜİFD*, 14/2 (2012): 213-234; Veysi Ünverdi, "Kâdî Abdulcebbâr'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları", *Bilimname*, XXVIII (2015/1): 201-245.

2 Yâsir Kâdî, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve eseruhâ fî'l-firaki'l-İslâmiyye*, (Riyad: Edvâü's-selef, 1426/2005), s. 517; Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), XXXVIII, 312.

3 Cehmiyye hakkında bkz. Ahmed b. Hanbel, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika*, thk. Sabrî b. Selâme, (Riyad: Dâru's-sebât, ts.); Osman b. Sa'îd ed-Dârimî, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdillâh, (Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1416/1995); İbn Mende, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye*, thk. Ali Muhammed Nâsır, (Pakistan: el-Mektebetü'l-eseriyye, ts.); Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Hüseyn Mahmûd, (Kahire: Dâru'l-ensâr, 1397), s. 141, 143; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafü'l-musallîn*, thk. Hellmut Ritter, (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1400/1980), s. 279, 298; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, (Beyrut: Dâru'l-âfâk, 1977), s. 199; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. M. Seyyid Keylânî, (Beyrut: Müessesetü'l-Halebî, ts.), I, 86; Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bida'ihimi'l-kelâmiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Hüneydî v.dğr., (Riyad: Mecma'ü'l-melik Fehd, 1426); Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 233-234; a.mlf, "Cehmiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 234-236; Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tarîhi'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399/1979); Yâsir Kâdî, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve eseruhâ fî'l-firaki'l-İslâmiyye*, (Riyad: Edvâü's-selef, 1426/2005).

risâlenin de böyle bir amaç için kaleme alındığı rahatlıkla söylenebilir. Bununla beraber ilgili eserin, hem onlar hakkında hem de dönemin sevâdü'l-a'zâmı hakkında önemli bazı bilgiler ihtiva ettiği de bir gerçektir.

İlk dönemlere ait metinlerde adına sıkça yer verilmiş olsa da Cehmiyye'nin bir mezhep olarak teşekkül ettiğini söylemek zordur. Fakat onlara ait fikirlerin Mu'tezile ve Cebriyye gibi birçok farklı ekol içinde yaşadığı söylenebilir. Nitekim Cehmiyye'nin ilk defa sistematik şekilde ele aldığı ve temellendirdiği cebr düşüncesinin Cebriyye ekolü tarafından savunulduğu[4], sıfatlar, rü'yetullâh ve halku'l-Kur'ân gibi birçok meselede ise Mu'tezile'ye yakın bir tutum içinde olduğu görülür.[5] Nitekim Kâdî Yusuf, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve eseruhâ fi'l-firaki'l-İslâmiyye* adlı eserinde Cehm b. Safvân'ın Mu'tezile ve diğer ekoller üzerindeki etkilerinden geniş şekilde bahseder. Malatî de Cehmiyye ile ilgili önemli bazı bilgilere yer vermekte ve onların görüşlerini temelde sekiz sınıfta özetlemektedir.[6] Cehmiyye'nin, birçok meselede Mu'tezile'ye yakın olmasına rağmen insan iradesinin hürriyeti meselesinde Mu'tezile karşıtı bir yaklaşımı benimsemesi ilginç bir ayrıntıdır.

1. Risâlenin Müellife Nisbeti

İbn Batta el-Ukberî (ö. 387/997), *el-İbânetü'l-kübrâ* adlı eserinde Mâcişûn'a nisbet ederek risâlenin tamamını aktarır.[7] İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *el-Fetâva'l-kübrâ* adlı eserinde "Bu risâleyi Ebû Bekr el-Esrem, Ebû Amr et-Talmenkî ve Ebû Abdillâh b. Batta rivayet etmiştir" dedikten sonra mezkûr risâlenin tamamına yer verir.[8] *el-Fetva'l-Hamaviyye* adlı eserinde ise risâlenin sahîh bir insâdla geldiğini belirtir ve aynı şekilde risâleyi kâmilen zikreder.[9] Ayrıca İbn Teymiyye *et-Tis'îniyye* adlı eserinde de bu risâleden pek çok alıntı yapmaktadır.[10] Zehebî (ö. 748/1348) ise *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde risalenin başından bir kısmına temas etmekte, *el-'Uluv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr* adlı eserinde de ilk kısmından bir bölüme yer vermektedir.[11] Bütün bu bilgiler,

4 İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 206.

5 Ahmed b. Hanbel, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye*, s. 134; Muhammed Bâ Kerîm, *Vasatiyyetü ehli's-sünneti beyne'l-fırak*, (Riyad: Dârurrâye, 1415/1994), s. 313; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 86; Kâsimî, *Tarîhi'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, s. 28, 59.

6 Ebû Abdirrahmân el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bida'*, thk. Muhammed Zeynuhum, (Kâhire: Mektebetü Madbûlî, 1423/1992), s. 73 vd.

7 Ubeydullâh b. Muhammed İbn Batta el-Ukberî, *el-İbânetü'l-kübrâ* (*er-Red 'alâ'l-Cehmiyye* Bölümü), thk. Velîd b. Muhammed v.dğr., (Riyad: Dârurrâye, 1418, III, 63-74.

8 İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, VI, 416-419; a.mlf., *Mecmû'u'l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mecma'ü'l-Melik Fehd, 1416/1995), V, 42.

9 İbn Teymiyye, *el-Fetva'l-Hamaviyye*, thk. Hamd b. Abdilmuhsin, (Riyad: Dârü's-Sümay'î, 1425/2004), s. 307-318.

10İ bn Teymiyye, *et-Tis'îniyye*, thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Aclân, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1420/1999), II, 411.

11 Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), VII, 312; a.mlf., *el-'Uluv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd, (Riyad: Edvâü's-selef, 1416/1995), s. 142.

ilgili risâlenin müellife nisbetini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu risâlenin, üslup ve ayetlerden yapılan iktibaslar hususunda kendisine ait diğer iki kelamî risâleyle büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmektedir.[12]

2. Risâle'nin Değerlendirilmesi

1. Risâlenin isnâd zincirinden ve bu eserin yer aldığı kaynaklardan hareketle bazı tespitlerde bulunmamız gerekmektedir. Bilindiği üzere sevadü'l-a'zamın, inanca dair bazı düşünceleri devamlı gelişim göstermiş ve dolayısıyla değişime maruz kalmıştır. Nitekim Hicri ilk asırlarda İslam toplumunun yaygın anlayışına göre sıfatlar olduğu gibi kabul edilmeli ve tevil edilmemeliydi.[13] Eş'arî'nin yaşadığı dönemde dahi sıfatların müteahhirûn döneminde olduğu gibi yaygın şekilde tevil edilmediği rahatlıkla söylenebilir.[14] Fakat zamanla Eş'arî ve Mâturidî ekolüne mensup âlimlerin etkisiyle sıfatların tevili meselesi İslam düşüncesinde yaygınlaşmaya başlamış ve Hicri beşinci asırdan sonra kaleme alınan eserlerde, bu konu, normal karşılanmanın ötesinde müslümanların neredeyse ittifakla kabul ettiği bir mesele haline gelmiştir. Bununla birlikte, sıfatlar meselesinde tevile başvurmanın tehlikeli ve yanlış olduğunu savunan bir grup -özellikle de Hanbelîler arasında - ilk asırlarda olduğu gibi hemen her dönem var olagelmiştir. Nitekim ilgili risâlenin de İbn Batta, İbn Teymiyye ve Zehebî gibi selef düşüncesine sahip kimselerin eserlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Eş'arî ve Maturidî ekolüne mensûp olanların eserlerinde ise bu ve benzeri risâlelere pek iltifat edilmediği görülür.

2. Eserde yer alan isnâd zinciri, "Ebü'l-Fazl Cafer b. Muhammed el-Kâflânî - Muhammed b. İshâk es-Sâğânî - Abdullâh b. Sâlih - Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn"dan oluşmaktadır. Zehebî'ye ait isnâd zinciri farklı olsa da Abdullah b. Sâlih'te birleştiği görülmektedir.[15] Yani bu eser, yazara ait diğer iki risale gibi Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) kâtibi (kâtibü'l-Leys) olarak bilinen Abdullah b. Sâlih rivâyetiyle günümüze ulaşmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) belirttiğine göre Abdullah b. Sâlih, 22 yaşında iken hocası Leys b. Sa'd'la beraber Hicri 161 yılında Bağdâd'ı ziyaret etmiştir.[16] Mâcişûn'un, o dönemde Bağdâd'da bulunduğundan hareketle Abdullah'ın,

---

12 Abdülâzîz el-Mâcişûn'un kadere dair iki risâlesi Mansur Koçinkağ tarafından incelenmiş ve Türkçeye tercüme edilmiştir (Koçinkağ, "Abdülazîz b. Abdillâh b. Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi", *ÇOÜİFD*, 8 (Eylül 2016)).

13 Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, (Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkân, 1419/1999), s. 27; Gazzâlî, *Kavâ'idü'l-'akâid*, thk. Musa Muhammed Ali, (Lübnân: Âlemü'l-kütüb, 1405/1985), s. 136.

14 Eş'arî, *el-İbâne*, s. 21.

15 Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, VII, 17.

16 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr A. Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002/1422), XIV, 525.

bu yolculukta onunla görüştüğü ve imlâ yoluyla ondan bu risâleyi aldığı söylenebilir.

3. Eserin girişinde "emlâhâ ʻalayye imlâen" denilmektedir. Bu ifâde, eserin râvîsi olan Abdullah b. Sâlih'in, ilgili risâleyi imlâ yoluyla Abdülazîz el-Mâcişûn'dan aldığını göstermektedir. Ayrıca mezkûr ifade, daha önce kaleme alınmış bir eserin imlâ yoluyla aktarılması şeklinde anlaşılabileceği gibi hocanın konuşmalarından hareketle öğrenciler tarafından tutulan notlar anlamına da gelebilir. Fakat devamındaki cümlede Abdullah'ın "se'eltuhu… (ona sordum)" ifadesine yer vererek bizzat bu soruyu sorduğunu belirtmesi konuyu biraz daha netleştirmektedir. Zira bu ifadelerden hareketle bir mecliste Abdullah'ın, rü'yetle ilgili Mâcişûn'a soru sorduğu, onun da cevap niteliğinde bazı açıklamalara yer verdiği ve böylece imlâ yoluyla bu eserin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Konunun devamında Mâcişûn'un "fekad fehimtu mâ se'elte (sorduğun soruyu anladım)" ifadesi de aynı hususu desteklemektedir.

4. Yazar, risâlenin başında prensip olarak şu hususa dikkat çekmektedir: Sonradan var olanların keyfiyeti sorulabilir, fakat ebedî ve ezelî olan varlıkla ilgili bilginin, sadece O'nun vasıtasıyla elde edilebileceğini, dolayısıyla insanın, aklını kullanarak Allah'ın sıfatları hakkında sınırlamaya gitmesinin doğru olmadığını belirtir. Yani yazara göre nazar ve tefekkür, yaratılmış olan evren ve doğayla ilgili bir ameliyedir. Dolayısıyla o, Cehmiyye'nin aksine bidâyeti ve sonu olmayan bir varlık için bu gibi yöntemlerle bir sonuca ulaşmayı doğru bulmamaktadır.[17]

5. Yazar, delil olarak insanın, bazı küçük varlıkların sıfatlarını dahi hakkıyla bilemediğini zikreder ve böylece eşi ve benzeri olmayan Allah'ın sıfatları hakkında ma'lûmât sahibi olmadığımız bazı alanların olmasının normal olduğunu belirtir. Ayrıca başka bir yerde Kitâb ve sünnette zikredilen veya ümmetin nesiller boyu tevârüs ettiği bilgiler hususunda hakkı söylemekten çekinilmemesi gerektiğini ve bu kaynaklarda yer almayan sıfatlar hakkında tekellüfe girmenin doğru olmadığını vurgular.

6. Yazara göre Allah'ın, kendisi hakkında zikrettiği sıfatların kabul edilmesi, fakat O'nun temas etmediği sıfatlar hakkında tekellüfe girilmemesi gerekir. Zira insanın, Allah'ın zikrettiği sıfatları idrak etmede dahi aciz kaldığı belirtilir, dolayısıyla Allah'ın bahsetmediği sıfatlar hakkında tespitte bulunması doğru değildir. Yine risâlede belirtildiği üzere Allah'ın sıfatlarının inkârı nasıl yanlışsa Allah'ın ve Peygamber'in bahsetmediği sıfatlar hususunda tekellüfe girmek de aynı şekilde doğru değildir.

17 Cehm b. Sefvân'ın konuyla ilgili görüşü için ayrıca bkz. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 164.

7. Yazar, Cehmîlerin Kıyamet sûresinin dördüncü ayetinde geçen "ilâ rabbihâ nâzira (Rablerini görürler)" ayetini inkâr edip kıyamet günü rü'yetullâhın gerçekleşmeyeceğini iddia ettiklerini belirtir. Onların "lâ tüdrikhü'l-ebsâr" ayetiyle istidlâl ettiğini ve yukarıda geçen ayeti de "Allah'ı görürler" şeklinde değil de "Allah'ı beklerler" şeklinde yorumladıklarını ve tevil ettiklerini aktarır. Yazar, önce Cehmîlerin ilgili ayeti inkâr ettiklerini belirtmiş, fakat ardından farklı şekilde yorumladıklarına temas etmiştir. Dolayısıyla yukarıda geçen ifadenin, ayeti inkâr etmek şeklinde değil de ayette geçen rü'yetullâhın inkârı olarak yorumlanması gerekmektedir. Rislâlede Cehmîlerin delillerine temas edilirken Hz. Musa'ya hitâben Cenâb-ı Allah'ın "len terânî (beni göremezsin)"[18] sözünü hikâye eden ayetten hiç bahsedilmemiş olması önemli bir ayrıntıdır. Dolayısıyla Hicri ikinci asırda rü'yetullâhı inkâr edenlerin, Bakara sûresinin 43. ayetinden ziyade Kıyâmet sûresinin 4. ayetiyle istidlâl ettiklerine dair bir izlenim ortaya çıkmaktadır.

8. Yazar risâlenin devamında onların delillerini ve iddialarını çürütme maksadıyla bazı açıklamalara yer verir. Konunun teorik çerçevesini oturtmak maksadıyla dünya âleminde, insanın Allah'ı görmemesinin normal olduğunu, zira fani olan bir varlığın ebedî olan bir varlığı görmesinin pek mümkün olmadığını, fakat insanın ahirette ebedî ve ölümsüz olacağını, dolayısıyla da ahirette Allah'ı görmenin mümkün hale gelebileceğini belirtir. Bilindiği üzere rü'yetullâhı inkâr edenler, dünya âleminde söz konusu olan "görme" eyleminden hareket etmekte ve böyle bir görmenin cihetten ve tahayyüzden mücerred olmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedirler.[19] Yazar da kısaca ahiretteki sünnetullâhın dünyadakinden farklı olacağını ve insanın da ölümsüz bir varlığa dönüşeceğinden hareketle ahirette Allah'ı görmesinin normal olacağını belirtir.

9. Yazar, rü'yetullâhın ahirette mü'minler için geçerli olacağını, mücrimler için söz konusu olmayacağını belirterek Allah'ın bu ikramına kimlerin mazhar olacağını da vurgular. Cehmîlerin ise mü'min kullara ihsan edilen büyük bir ikrâmı inkâr ettiklerini, bu nedenle olanların Allah'ı görmesinin mümkün olamayacağını ifade eder.

10. Yazar, ayette olduğu gibi Hz. Peygamber'in hadislerinde de rü'yetullâhın gerçekleşeceğine dair birçok ifadenin bulunduğunu söyler ve bu doğrultuda bazı hadislere yer verir. Ancak yazarın, ilgili hadisleri isnâdsız şekilde aktarmış olması üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Zira bilindiği üzere isnâdın önemine dair aktarılan pek çok

18 el-A'râf 7/143.

19 Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Başkanlığı, 2013), I, 401 vd.; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, s. 153 vd.; Zühdî Cârullâh, *el-Mutezile*, (Beyrut: el-Ehliyye li'n-neşr, 1974), s. 79 vd.

rivayet, Hicri ikinci asrın başlarında vefat etmiş âlimlere aittir. Ancak aynı dönemde vefat eden Mâcişûn gibi bazı âlimlerin isnâda yeteri kadar önem atfetmediği ve dine dair konuları şahsî ifadeleriyle ele aldıkları görülür. Nitekim Mâcişûn'un, *Muvatta* adlı eserinde aynı yöntemi takip ettiği klasik kaynaklarda ifade edilmektedir.[20] Ayrıca kendisine ait *Muvatta*'ın bir kısmı olduğu tahmin edilen *Kitâbü'l-Hac* bölümünde de isnâdlı hadislerin pek bulunmaması ve hadislerin yorumlanarak aktarılması yazarın bu husustaki tutumunu ve düşüncesini ortaya koymaktadır.[21]

3. Abdülazîz b. Abdillâh el-Mâcişûn'un "Risâle fi'r-rü'ye" Adlı Risâlesi

Ebü'l-Fazl Cafer b. Muhammed el-Kâflânî - Muhammed b. İshâk es-Sâğânî - Abdullâh b. Sâlih - Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'dan: Rislâleyi imlâ yoluyla ondan aldım. Mâcişûn'a Cehmiyye'nin inkâr ettiği şeyleri sordum.

[O da şöyle dedi]: Konuya gelecek olursak, Cehmiyye'nin takip ettiği yol hakkında, onlara muhalefet edenler ve Azîm olan Allah'ın sıfatları hususunda sorduğun soruyu anlamış bulunmaktayım. O Allah ki azameti, (her türlü) nitelenmeyi ve takdiri aşmış, lisanlar O'nun sıfatını tefsir etmede yetersiz kalmış, akıllar O'nun kadrini hakkıyla kavrayamamıştır. O'nun azâmeti akılları davet etmiş, fakat bir çözüm bulamamış ve onu kavrayamadıkları halde geri dönmüşlerdir.

Muhakkak ki bizler, Allah'ın takdiriyle yaratılan şeyler hususunda nazar ve tefekkürle emrolunduk. "Nasıl oldu?" ifadesi daha önce olmayıp sonradan varolan şeyler hakkında geçerlidir. Fakat değişmez, zâil olmayacak, zâil olmamış ve misli olmayan Zatın keyfiyetini ise ancak kendisi bilir. Başlangıcı olmayan, sonu olmayacak ve ölmeyecek Zatın kadri nasıl bilinsin ki? Nasıl olur da O'nun sıfatına müteallik bir şeyin sınırı veya sonu biri tarafından bilinir ve betimlenir? Söz konusu durum O'nun yüceliğinden kaynaklıdır.

Allah'ın hak ve mübîn (açık) olduğu belirtilmiştir. Hiçbir şey O'nun kadar hak olamaz ve yine hiçbir şey O'nun kadar açık olamaz. Akılların, O'nun sıfatlarını idrak etmede yetersiz olmasının delili, O'nun yarattığı küçük bir varlığın vasfını idrak etmede yetersiz olmalarıdır. Öyle ki dolaşıp fani olacak o küçük varlığı dahi neredeyse göremezler. Onun kulağı ve gözü müşahede edilmez. Dönüp debelendiğinde veya aklıyla bir kurnazlık yaptığında bu, senin için zâhir olan kulak ve gözden daha kapalı ve gizli

[20] Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li marifeti a`lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim, (Beyrut: 1418/1998), II, 103.

[21] Bkz. Abdilazîz b. Abdillâh el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-Hac min kütübi Abdilaziz b. Abdillah*, thk. Miklos Moranyi, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1428/2007).

olur. **"Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."**[22] Varlıkların yaratıcısının, efendilerin efendisinin ve onların Rabbinin **"benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."**[23]

Bil ki -Allah sana rahmet eylesin- Rabbinin nitelendirmediği bir sıfatı öğrenme zahmetine katlanmana gerek yoktur. Zira sen, O'nun zikrettiği sıfatları dahi hakkıyla anlamada acizsin. Allah'ın zikrettiği sıfatları hakkıyla anlamadığına göre neden O'nun zikretmediği vasıflar hakkında kendini tekellüfe sokuyorsun. Bunu yapmakla Allah'a itaate mi yöneliyorsun veya O'nun günah saydığı hususlardan kendini mi koruyorsun?

Allah'ın kendisi hakkında zikrettiği vasıfları, taammuk (derinleşme) ve tekellüf dolayısıyla inkâr eden kişiler **"şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri"**dir[24] ve onlardan biri haline gelmişlerdir. Allah'ın kendisi hakkında zikrettiği vasıfları inkâr edenlerin şu sözleri de aynı nedenden dolayıdır: "Şayet böyle ise şöyle olmalıdır." Onlar, Allah'ın kendisine nisbet ettiği vasıfları inkâr ederek hafîden (gizli) dolayı beyyin (açık) olana da kör olmuşlardır. Hâlbuki Allah, zikretmediği vasıflar hakkında susmayı tercih etmiştir. Öyle ki Şeytan, onun kalbine devamlı vesvese vermiş ve sonunda **"Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır"**[25] ayetini inkâr etmiş ve "hiç kimse O'nu kıyamet günü görmeyecektir" iddiasında bulunmuştur. Allah'a yemin olsun ki böylece Allah'ın, evliyalarına ihsan ettiği en faziletli kerâmet olan Allah'ın vechine nazar edip **"güçlü ve yüce Allah'ın huzurunda hak meclisinde"**[26] mutlu olmalarını inkâr etmiştir.

Muhakkak ki Allah mü'minlerin [ahirette] ölmeyeceğine ve O'nun zatına bakarak mutlu olacaklarına hükmetmiştir. Allah'ın dışında her şeyin fani olduğu [bu dünya âleminde], O'na bakmanın helak nedeni olması normaldir. Fakat Allah, [ahirette] insanları ebedî kıldıktan ve onlardan fenâ ve ölümü kaldırdıktan sonra O'nu görmeyi ve O'nunla karşılaşmayı velilerine bir ikram olarak verecektir. Yer ve gökyüzünün Rabbine yemin olsun ki rü'yetüllâh, kıyamet günü ihlaslı olanlar için bir mükâfat olacak ve bundan dolayı onların yüzleri ışıl ışıl parlayacaktır. Rü'yetullâh mücrim ve günahkârlara nasip olmayacaktır. Böylece rü'yeti kabul edenlerin delili, inkâr edenlere gâlip gelecek, onlar ve onların taraftarları Rablerini göremeyeceklerdir. Yani görülmeyeceğini iddia ettikleri için onlara görülmeyecektir. Allah, onlarla konuşmayacak, onlara nazar etmeyecek ve onlar için elîm bir azap söz konusu olacaktır. Bu kanaatte olanlar, nasıl olur

22 el-Mü'minûn 23/14.
23 eş-Şûra 42/11.
24 el-En'âm 6/71.
25 el-Kıyâme 75/22-23.
26 el-Kamer 54/55.

da Allah'ın şu sözüne itibar etmez: **"Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır."**[27]

Fâsıkların ve Allah dostu olanların eşit olduğunu iddia ettiklerinden dolayı Allah'ın, müslümanları rü'yetten mahrum bırakacaklarını mı sanıyorlar? Onlar sırf dâll (sapmış) ve mudill (saptıran) olan hüccetlerini ikâme etmek için kıyamet günü söz konusu olacak rü'yetullâhı inkâr ettiler. Bilindiği üzere kıyamet günü bu husus aşikâr olunca, daha önce buna iman edenler O'nu göreceklerdir, fakat Cehmîler , [dünya hayatında] bunu inkâr etmişlerdi.

Müslümanlar, "Ya Resûlallâh rabbimizi görecek miyiz?" diye sordular. Bu olay, **"Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır"**[28] ayetinin nüzûlünden önce gerçekleşmişti. Hz. Peygamber de "Bulutlu havada güneşe bakmada bir sıkıntı çekiyor musunuz?" diye sordu, onlar da "hayır" dediler. Hz. Peygamber, "Dolunay günü ve bulutun olmadığı zamanda aya bakmada bir zorluk çekiyor musunuz?" diye sordu, onlar "hayır" dediler. Hz. Peygamber de "muhakkak ki siz, o gün Rabbinizi bu şekilde göreceksiniz" buyurdu.

Hz. Peygamber [başka bir hadiste] şöyle buyurmuştur: "Cehennem dolmaz ve sonunda Rahmân kademini (ayağını) koyar, cehennem de 'yeter yeter' der. [Cehennemliklerin çok olmasından dolayı] Bazısı bazısının üzerine yığılır." [Başka bir hadiste] Hz. Peygamber, Sâbit b. Kays'a dedi ki: "Muhakkak ki Allah, dün misafirine yaptığın şeye çok güldü." Bize ulaştığına göre Hz. Peygamber [başka bir hadiste] şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Allah (c.c), hata yapmanızdan, ümitsiz olmanızdan ve hızlı icâbet etmenizden [veya dualarınızın hızlı kabul edilmesinden] dolayı güler." Araplardan biri: "Rabbimiz güler mi?" diye sordu. Hz. Peygamber de "evet, Allah, hayırdan dolayı gülen [veya çok gülen] Rabden bizi mahrum bırakmasın" buyurdu." Bu mealde sayılmayacak kadar çok rivâyet vardır. Allah şöyle buyurmuştur: **"O işitendir, görendir."**[29] [Başka bir ayette:] **"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesi**n."[30] Allah buyurdu: **"…benim nezaretimde ('alâ 'aynî) yetiştirilmen için…"**[31] Allah buyurdu: **"İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?"**[32], Allah buyurdu: **"Kıyamet günü bütün**

---

[27] el-Mutaffifîn 83/15.
[28] el-Kıyâme 75/22-23.
[29] eş-Şûra 42/11.
[30] et-Tûr 52/48
[31] Taha 20/39.
[32] Sâd 38/75.

yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir."[33]

Allah'a yemin olsun ki, O'nun kendi yüce vasıflarından ve avucunun (tasarrufunun) ihatasından (söz etmesi) kesinlikle insanlarda bulunan benzer vasıfları küçük göstermeye yöneliktir. Bunun nedeni de kalplere [Allah tarafından] yerleştirilen sevgi ve marifettir. Allah'ın kendisi hakkında elçisinin lisanıyla zikrettiği vasıfları olduğu gibi kabul ederiz ve bunların dışındaki nitelikleri (vasıfları) ortaya koyabilmek için tekellüfe (sıkıntıya) girmeyiz. Yani ne zikrettiği vasıfları inkâr eder ne de zikretmediği vasıflar hususunda tekellüfe girişiriz.

Bil ki –Allah sana rahmet eylesin- dinde ismet, durman gereken yerde durmandır ve sana çizilen sınırı aşmamalısın. Muhakkak ki marûfu bilmek ve münkeri inkâr etmek dinin kıvamındandır. Hakkında çok bilgi verilen, kalplerin sükûnet ve mutmain olduğu, aslı Kitap ve sünnette bulunan ve ümmetin tevarüs ettiği hususlar hakkında konuşmaktan çekinmemelisin, zira O, kendisi hakkındaki vasıfları boş yere zikretmez. Allah'ın zikrettiği vasıflara sınır çekme zahmetine de girmemelisin.

Nefsinin inkâr ettiği, Allah'ın Kitabında ve nebevî hadiste bulamadığın sıfatlar hakkında aklını zorlayarak tespitlerde bulunmamalısın, onları zikretmemelisin, Allah'ın kendisi hakkında sustuğu gibi sen de O'nun hakkında susmalısın. Allah'ın kendisi hakkında zikretmediği vasıflarda kendini tekellüfe duçar etmen, O'nun zikrettiği vasıfları inkâr etmen gibidir. Allah'ın kendisi hakkında zikrettiği vasıfları inkâr eden kişinin tutumunu nasıl büyük bir şey olarak algılıyorsan aynı şekilde Allah'ın zikretmediği vasıflar hususunda tekellüfe giren kişilerin tutumunu da büyük ve yanlış görmelisin. Muhakkak ki Allah (c.c), marûfu bilen ve münkeri inkâr eden müslümanları aziz kılmıştır. Onların bilgisiyle marûf bilinmekte ve onların inkârıyla münker inkâr edilmektedir. Onlar, Allah'ın kendi Kitabında zikrettiği ve Hz. Peygamber'den kendilerine ulaşan vasıfları dinlerler. Müslüman bir kalp, Allah'tan gelen vasıfları zikretmekle ve tesmiye etmekle hastalığa maruz kalmaz ve mü'min, Allah'ın sıfatlarının kadri hususunda ve onun dışından gelen vasıfları zikretmede tekellüfe girmez.

Allah'ın vasıfları hususunda Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktarılanlar, Allah'ın bizzat kendisini nitelediği ve isimlendirdiği vasıflar menzilindedir. İlimde rusûh (derinlik) sahibi olanlar, ilimlerinin bittiği yerde durmuş, Allah'ın kendisi hakkında zikrettiği vasıflarla O'nu nitelemiş, O'nun zikretmediği vasıfları terk etmiş, O'nun zikrettiği vasıfları inkâr etmemiş ve onun vasıfları hususunda taammuktan dolayı tekellüfe girmemişlerdir. Zira hak, terk edileni terk etmek ve Allah'ın zikrettiği şeylerle O'nu

33 ez-Zümer 39/67.

isimlendirmektir. **"Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir."**[34] Allah bize de size de [hayırlı] bir hüküm ihsan eylesin ve bizi sâlihlerden kılsın.

Kaynakça

Abdülhamid, İrfan, "Cebriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 205-208.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Dâru'l-âfâk, 1977.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Ahmed b. Hanbel, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika*, thk. Sabrî b. Selâme, Dâru's-sebât, ts..

Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed, *Ebkârü'l-efkâr fî usûliddîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Ahdî, Kâhire: Matba'atü Dâri'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1424/2004.

Dârimî, Osman b. Sa'îd, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdillâh, Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1416/1995.

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkân, 1419/1999.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Hüseyn Mahmûd, Kâhire: Dâru'l-ensâr, 1397.

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafü'l-musallîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1400/1980.

Gazzâlî, *Kavâ'idü'l-'akâid*, thk. Musa Muhammed Ali, Lübnân: Âlemü'l-kütüb, 1405/1985.

Gölcük, Şerafettin, "Cehm b. Safvân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 233-234.

Gölcük, Şerafettin, "Cehmiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), VII, 234-236.

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr A. Marûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002/1422.

İbn Batta, Ubeydullâh b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbânetü'l-kübrâ* (*er-Red 'alâ'l-Cehmiyye* bölümü), thk. Velîd b. Muhammed v.dğr., Riyad: Dârurrâye, 1418.

İbn Mende, *er-Redd 'alâ'l-Cehmiyye*, thk. Ali Muhammed Nâsır, Pakistan: el-Mektebetü'l-eseriyye, ts..

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille fî 'akâidi'l-mille*, thk. M. Âbid el-Câbirî, Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-vahdeti'l-arabiyye, 1998.

[34] en-Nisâ 4/115.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bida'ihimi'l-kelâmiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Hüneydî v.dğr., Riyad: Mecma'ü'l-Melik Fehd, 1426.

İbn Teymiyye, *el-Fetva'l-Hamaviyye*, thk. Hamd b. Abdilmuhsin, Riyad: Dârü's-Sümay'î, 1425/2004.

İbn Teymiyye, *et-Tis'îniyye*, thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Aclân, Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1420/1999.

İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Riyad: Mecma'ü'l-Melik Fehd, 1416/1995.

İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1408/1987.

Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Başkanlığı, 2013.

Kâdî İyâz, İbn Musa el-Yahsûbî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a`lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1998.

Kâsimî, Cemâluddîn, *Tarîhi'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399/1979.

Koçinkağ, Mansur, "Abdülazîz b. Abdillâh b. Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi" *ÇOÜİFD*, 8 (Eylül 2016) (basım aşamasında).

Mâcişûn, Abdilazîz b. Abdillâh, *Kitâbü'l-Hac min kütübi Abdilaziz b. Abdillah*, thk. Miklos Moranyi, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1428/2007.

Malatî (Malatyalı), Ebû Abdirrahmân, *et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bida'*, thk. Muhammed Zeynuhum, Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1423/1992.

Muhammed Bâ Kerîm, *Vasatiyyetü ehli's-sünneti beyne'l-fırak*, Riyad: Dârurrâye, 1415/1994.

Pakiş, Ömer, "Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kādī Abdülcebbâr ve Zemahşerî Örneği)", *MÜİFD*, 21 (2001/2): 55-79.

Sadani, Lakhdar, "Akılcılık ve Mu'tezile'nin Kur'ân'i Hitabı Tevilinde Etkisi: Rü'yetullah Örneği", *DÜİFD*, 14/2 (2012): 213-234.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut: el-Meclisü'l-'ilmî, 1403/1983.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. M. Seyyid Keylânî, Beyrut: Müessesetü'l-Halebî, ts..

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn, *Şerhu'l-makâsıd*, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1998.

Ünverdi, Veysi, "Kâdî Abdulcebbâr'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları", *Bilimname*, XXVIII (2015/1): 201-245.

Yâsir Kâdî, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve eseruhâ fi'l-firaki'l-İslâmiyye*, Riyad: Edvâü's-selef, 1426/2005.

Yeşilyurt, Temel, "Rü'yetullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 311-14.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz, *el-'Uluv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd, Riyad: Edvâü's-selef, 1416/1995.

Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.

Zühdî Cârullâh, *el-Mu'tezile*, Beyrut: el-Ehliyye li'n-neşr, 1974.

رِسَالَةٌ فِي الرُّؤْيَةِ لِعَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْمَاجِشُون[35]

حَدَّثَنَا أَبُو الْفَضْلِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَافْلَائِي قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ الصَّاغَانِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ، أَمْلَاهَا عَلَيَّ إِمْلَاءً، وَسَأَلْتُهُ فِيمَا جَحَدَتِ الْجَهْمِيَّةُ أَمَّا بَعْدُ:

فَقَدْ فَهِمْتُ مَا سَأَلْتَ[36] فِيمَا تَتَابَعَتِ الْجَهْمِيَّةُ وَمَنْ خَالَفَهَا[37] فِي صِفَةِ الرَّبِّ الْعَظِيمِ الَّذِي فَاقَتْ[38] عَظَمَتُهُ الْوَصْفَ، وَالتَّقْدِيرَ، وَكَلَّتِ الْأَلْسُنُ عَنْ تَفْسِيرِ صِفَتِهِ، وَانْحَسَرَتِ الْعُقُولُ دُونَ مَعْرِفَةِ قَدْرِهِ، وَدَعَتْ[39] عَظَمَتُهُ الْعُقُولَ، فَلَمْ تَجِدْ مَسَاغًا فَرَجَعَتْ خَاسِئَةً وَهِيَ حَسِيرٌ.[40]

وَإِنَّمَا أُمِرْنَا[41] بِالنَّظَرِ وَالتَّفَكُّرِ فِيمَا خَلَقَ بِالتَّقْدِيرِ، وَإِنَّمَا يُقَالُ: كَيْفَ كَانَ[42]؟، لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مَرَّةً ثُمَّ كَانَ، فَأَمَّا الَّذِي لَا يَحُولُ، وَلَا يَزُولُ، وَلَمْ يَزَلْ، وَلَيْسَ لَهُ مِثْلٌ، فَإِنَّهُ لَا يَعْلَمُ كَيْفَ هُوَ إِلَّا هُوَ، وَكَيْفَ يُعْرَفُ قَدْرُ مَنْ لَمْ يبدأ وَمَنْ لَا يَبْلَى، وَلَا يَمُوتُ؟ وَكَيْفَ يَكُونُ لِصِفَةِ شَيْءٍ مِنْهُ حَدٌّ، أَوْ مُنْتَهًى، يَعْرِفُهُ عَارِفٌ، أَوْ يَحِدُّ قَدْرَهُ وَاصِفٌ؟ وَذَلِكَ مِنْ جَلَالِهِ[43].

فُصِّلَ[44] عَلَى أَنَّهُ الْحَقُّ الْمُبِينُ، لَا حَقَّ أَحَقُّ مِنْهُ، وَلَا شَيْءَ أَبْيَنُ مِنْهُ. الدَّلِيلُ عَلَى عَجْزِ الْعُقُولِ عَنْ[45] تَحْقِيقِ صِفَتِهِ عَجْزُهَا عَنْ[46] تَحْقِيقِ صِفَةِ أَصْغَرِ خَلْقِهِ[47] لَا تَكَادُ تَرَاهُ[48] صِغَرًا[49] يَجُولُ[50] وَيَزُولُ، وَلَا يُرَى لَهُ سَمْعٌ وَلَا بَصَرٌ لِمَا يَتَقَلَّبُ بِهِ وَيَحْتَالُ مِنْ عَقْلِهِ، أَعْضَلُ بِكَ وَأَخْفَى عَلَيْكَ مِمَّا ظَهَرَ مِنْ سَمْعِهِ وَبَصَرِهِ، (فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ)[51]، وَخَالِقُهُمْ وَسَيِّدُ السَّادَةِ وَرَبُّهُمْ (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)[52].

اعْرِفْ رَحِمَكَ اللهُ غِنَاكَ عَنْ تَكَلُّفِ صِفَةِ مَا لَمْ يَصِفِ الرَّبُّ مِنْ نَفْسِهِ بِعَجْزِكَ عَنْ مَعْرِفَتِهِ[53] قَدْرَ مَا وَصَفَ مِنْهَا، إِذَا لَمْ تَعْرِفْ قَدْرَ مَا وَصَفَ

---

35 هذه الرسالة موجودة في ضمن "كتاب الإبانة" لابن بطة، و"الفتوى الحموية" و"الفتاوى الكبرى" لابن تيمية كاملا، وتوجد أيضا في "كتاب سير أعلام النبلاء" و"العلو للعلي الغفار" للذهبي وغيرها، ونسبت في كلها إلى المؤلف صراحة. في التعليق حرف (أ) تدل على "الإبانة" لابن بطة، وحرف (ح) "للفتوى الحموية" لابن تيمية، وحرف (ع) "للعلو للعلي الغفار" للذهبي.

36 ع: سألت عنه

37 أ: حالفها

38 أ: فاتت

39 ح، ك: ردت

40 ساقطة من ك: وهي حسير

41 ع، ح، ك: أمروا

42 ساقطة من ع، ح، ك

43 ساقطة من ح، ك: وَذَلِكَ مِنْ جَلَالِهِ

44 ساقطة من ح، ك

45 ساقطة من ح: في

46 ع: من

47 ك: مخلوقاته

48 ع: لا يكاد يراه

49 ك: صغيرا

50 ع، ك: يحول

51 المؤمنون: 14

52 الشورى: 11

53 ح، ك: معرفة

فَمَا كَلَّفَكَ[54] عِلْمَ مَا لَمْ يَصِفْ، هَلْ تَسْتَدِلُّ بِذَلِكَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ طَاعَتِهِ أَوْ تنزجر[55] عَنْ شَيْءٍ مِنْ مَعْصِيَتِهِ؟

فَأَمَّا الَّذِي جَحَدَ مَا وَصَفَ الرَّبُّ مِنْ نَفْسِهِ تَعَمُّقًا وَتَكَلُّفًا قَدِ (اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ)[56]، فَصَارَ أَحَدَهَا، وَمِنْهَا يَسْتَدِلُّ[57] مَنْ زَعَمَ عَلَى جَحْدِ مَا وَصَفَ الرَّبُّ وَسَمَّى مِنْ نَفْسِهِ بِأَنْ قَالَ: لَا بُدَّ إِنْ كَانَ لَهُ كَذَا مِنْ أَنْ يَكُونَ لَهُ كَذَا، فَعُمِّيَ عَنِ الْبَيِّنِ بِالْخَفِيِّ، بِجَحْدِ[58] مَا سَمَّى الرَّبُّ مِنْ نَفْسِهِ، فَصَمَتَ الرَّبُّ[59] عَمَّا لَمْ يُسَمِّ مِنْهَا، فَلَمْ يَزَلْ يُمْلِي لَهُ الشَّيْطَانُ حَتَّى جَحَدَ قَوْلَ ٱللهِ تَعَالَى: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ)[60]، فَقَالَ: لَا يَرَاهُ أَحَدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَجَحَدَ وَٱللهِ أَفْضَلَ كَرَامَةِ ٱللهِ الَّتِي أَكْرَمَ بِهَا أَوْلِيَاءَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِهِ، وَنُضْرَتِهِ[61] إِيَّاهُمْ (فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ).[62]

وَقَدْ قَضَى أَنَّهُمْ لَا يَمُوتُونَ[63]، فَهُمْ بِالنَّظَرِ إِلَيْهِ يَنْضُرُونَ[64] وَإِنَّمَا كَانَ يَهْلِكُ مَنْ رَآهُ حَيْثُ لَمْ يَكُنْ يَبْقَى سِوَاهُ، فَلَمَّا حَتَّمَ الْبَقَاءَ، وَنَفَى الْمَوْتَ وَالْفَنَاءَ، أَكْرَمَ أَوْلِيَاءَهُ بِالنَّظَرِ إِلَيْهِ وَاللِّقَاءِ، فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَيَجْعَلَنَّ ٱللهُ رُؤْيَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِلْمُخْلِصِينَ ثَوَابًا فَتَنْضَرُ بِهَا وُجُوهُهُمْ دُونَ الْمُجْرِمِينَ، وَتَفْلُجُ بِهَا حُجَّتُهُمْ عَلَى الْجَاحِدِينَ، فَهُمْ وَشِيعَتُهُ وَهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ مَحْجُوبُونَ، لَا يَرَوْنَهُ كَمَا زَعَمُوا أَنَّهُ لَا يُرَى، وَلَا يُكَلِّمُهُمْ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ، كَيْفَ لَمْ يَعْتَبِرْ قَائِلُهُ بِقَوْلِ ٱللهِ تَعَالَى: (إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ).[65]

أَيَظُنُّ أَنَّ ٱللهَ يُقْصِيهِمْ وَيُعَذِّبُهُمْ بِأَمْرٍ يَزْعُمُ الْفَاسِقُ أَنَّهُ وَأَوْلِيَاؤُهُ فِيهِ سَوَاءٌ؟[66] وَإِنَّمَا جَحَدَ رُؤْيَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِقَامَةً لِلْحُجَّةِ الضَّالَّةِ الْمُضِلَّةِ؛ لِأَنَّهُ قَدْ عُرِفَ إِذَا تَجَلَّى لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَأَوْا مِنْهُ مَا كَانُوا بِهِ قَبْلَ ذَلِكَ مُؤْمِنِينَ، وَكَانَ لَهُ جَاحِدًا.

وَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: يَا رَسُولَ ٱللهِ: هَلْ نَرَى رَبَّنَا؟ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُنْزِلَ ٱللهُ عَزَّ وَجَلَّ: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ)[67]، فَقَالَ رَسُولُ ٱللهِ صَلَّى ٱللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ دُونَهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ؟» فَقَالُوا: لَا، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَ رَبَّكُمْ يَوْمَئِذٍ كَذَلِكَ»

وَقَالَ رَسُولُ ٱللهِ صَلَّى ٱللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْتَلِئُ النَّارُ حَتَّى يَضَعَ الرَّحْمَنُ قَدَمَهُ فِيهَا[68] فَتَقُولُ: قَط قَط، فَيَنْزَوِي بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ"،

---

54 ح: تكلفك
55 أ: تتزحزح
56 الأنعام: 71.
57 ح، ك: فصار يستدل بزعمه
58 ح: وجحد
59 ح: بصمت الرب
60 القيامة: 23
61 ك: نظرته
62 القمر: 55
63 ساقطة من ك: وَقَدْ قَضَى أَنَّهُمْ لَا يَمُوتُونَ
64 ح: ينظرون
65 المطففين: 15
66 يوجد اختصار في كتاب الفتاوى الكبرى لأنه قال: إلى أن قال: وإنما جحد...
67 القيامة: 22. ساقطة من ح: وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُنْزِلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ}
68 ح: الجبار فيها قدمه

وَقَالَ لِثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ: «لَقَدْ ضَحِكَ ٱللهُ مِمَّا فَعَلْتَ بِضَيْفِكَ الْبَارِحَةَ» وَقَالَ فِيمَا بَلَغَنَا: «إِنَّ ٱللهَ لَيَضْحَكُ مِنْ أَزْلِكُمْ[69]، وَقُنُوطِكُمْ، وَسُرْعَةِ إِجَابَتِكُمْ» ، وَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْعَرَبِ: إِنَّ رَبَّنَا لَيَضْحَكُ؟ قَالَ «نَعَمْ» قَالَ: لَا يَعْدِمُنَا[70] مِنْ رَبٍّ يَضْحَكُ خَيْرًا" فِي أَشْبَاهٍ لِهَذَا مِمَّا لَمْ نُحْصِهِ[71]، وَقَالَ تَعَالَى: (وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)[72]، (وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا)[73]، وَقَالَ تَعَالَى: (وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي)[74]، وَقَالَ: (مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ)، وَقَالَ: (وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ).[75]

فَوَٱللهِ مَا دَلَّهُمْ عَلَى عَظِيمِ مِنْ وَصْفِ نَفْسِهِ[76]، وَمَا تُحِيطُ قَبْضَتُهُ إِلَّا صَغَّرَ نَظِيرَهَا مِنْهُمْ عِنْدَهُمْ أَنَّ ذَلِكَ الَّذِي أَلْقَى فِي رُوعِهِمْ، وَخلقَ عَلَى مَعْرِفَةِ قُلُوبِهِمْ، فَمَا وَصَفُ ٱللهُ مِنْ نَفْسِهِ فَسَمَّاهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ[77] سَمَّيْنَاهُ كَمَا سَمَّاهُ، وَلَمْ نَتَكَلَّفْ مِنْهُ صِفَةَ مَا سِوَاهُ لَا هَذَا وَلَا هَذَا، لَا نَجْحَدُ مَا وَصَفَ، وَلَا نَتَكَلَّفُ مَعْرِفَةَ مَا لَمْ يَصِفْ.

اعْلَمْ رَحِمَكَ ٱللهُ أَنَّ الْعِصْمَةَ فِي الدِّينِ إِنْ تَنْتَهِ حَيْثُ انْتَهَى بِكَ فَلَا تُجَاوِزْ مَا قَدْ حُدَّ لَكَ، فَإِنَّ مِنْ قِوَامِ الدِّينِ مَعْرِفَةَ الْمَعْرُوفِ، وَإِنْكَارَ الْمُنْكَرِ، فَمَا بُسِطَتْ عَلَيْهِ الْمَعْرِفَةُ، وَسَكَنَتْ إِلَيْهِ الْأَفْئِدَةُ، وَذُكِرَ أَصْلُهُ فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، وَتَوَارَثَتْ[78] عَلْمَهُ الْأُمَّةُ، فَلَا تَخَافَنَّ فِي ذِكْرِهِ، وَصِفَتِهِ مِنْ رَبِّكَ مَا وَصَفَ مِنْ نَفْسِهِ عَبَثًا[79]، وَلَا تَتَكَلَّفَنَّ لِمَا وَصَفَ لَكَ مِنْ ذَلِكَ قَدْرًا.

وَمَا أَنْكَرَتْهُ نَفْسُكَ وَلَمْ تَجِدْ ذِكْرَهُ فِي كِتَابِ رَبِّكَ، وَلَا فِي الْحَدِيثِ عَنْ نَبِيِّكَ، مِنْ صِفَةِ[80] رَبِّكَ فَلَا تَتَكَلَّفَنَّ عِلْمَهُ بِعَقْلِكَ، وَلَا تَصِفْهُ بِلِسَانِكَ، وَاصْمُتْ عَنْهُ كَمَا صَمَتَ الرَّبُّ عَنْهُ مِنْ نَفْسِهِ؛ فَإِنَّ تَكَلُّفَكَ مَعْرِفَةَ مَا لَمْ يَصِفْ مِنْ نَفْسِهِ مِثْلُ إِنْكَارِكَ[81] مَا وَصَفَ مِنْهَا، فَكَمَا أَعْظَمْتَ مَا جَحَدَهُ[82] الْجَاحِدُونَ مِمَّا وَصَفَهُ[83] مِنْ نَفْسِهِ، فَكَذَلِكَ أَعْظِمْ تَكَلُّفَ مَا وَصَفَ الْوَاصِفُونَ مِمَّا لَمْ يَصِفْ مِنْهَا، فَقَدْ وَٱللهِ عَزَّ الْمُسْلِمُونَ الَّذِينَ يَعْرِفُونَ الْمَعْرُوفَ وَبِمَعْرِفَتِهِمْ يُعْرَفُ، وَيُنْكِرُونَ الْمُنْكَرَ وَبِإِنْكَارِهِمْ يُنْكَرُ، يَسْمَعُونَ مَا وَصَفُ ٱللهُ بِهِ نَفْسَهُ مِنْ هَذَا فِي كِتَابِهِ وَمَا يَبْلُغُهُمْ مِثْلُهُ عَنْ نَبِيِّهِ، فَمَا مَرِضَ من ذكر هَذَا وتسميته مِنَ الرَّبِّ قَلْبُ مُسْلِمٍ[84]، وَلَا تَكَلَّفَ صِفَةَ قَدْرِهِ وَلَا تَسْمِيَةَ غَيْرِهِ مِنَ الرَّبِّ مُؤْمِنٌ.

69 في بعض الأحاديث: "أزلين" (عبد الرزاق، المصنف، 84/3) أو "آزلين" (أحمد، المسند، 16206/122/26)

70 ح، ك: لا نعدم

71 ك: لم نخصه

72 الشورى: 11

73 الطور: 48

74 طه: 39

75 الزمر: 67

76 ح، ك: على عظم ما وصفه من نفسه

77 ح: رسوله صلى الله عليه وسلم

78 ح: وتوارث

79 ح: "عبثا"، ك: "عينا" لكن الصواب ما أثبتناه

80 ح، ك: ذكر

81 ح: كإنكارك

82 أ، ك: جحد

83 ك: وصف

84 ح: فما مرض من ذكر هذا وتسميته قلب مسلم

وَمَا ذُكِرَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ سَمَّاهُ مِنْ صِفَةِ رَبِّهِ، فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ مَا سَمَّى وَوَصَفَ الرَّبُّ تَعَالَى مِنْ نَفْسِهِ.[85] وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ الْوَاقِفُونَ حَيْثُ انْتَهَى عِلْمُهُمْ، الْوَاصِفُونَ لِرَبِّهِمْ بِمَا وَصَفَ مِنْ نَفْسِهِ، التَّارِكُونَ لِمَا تَرَكَ مِنْ ذِكْرِهَا، لَا يُنْكِرُونَ صِفَةَ مَا سَمَّى مِنْهُ جَحْدًا، وَلَا يَتَكَلَّفُونَ وَصْفَهُ بِمَا لَمْ يُسَمِّ تَعَمُّقًا؛ لِأَنَّ الْحَقَّ تَرْكُ مَا تَرَكَ، وَتَسْمِيَةُ مَا سَمَّى[86] (وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا)[87]، وَهَبَ اللهُ لَنَا وَلَكُمْ حُكْمًا وَأَلْحَقَنَا بِالصَّالِحِينَ.

---

85 زيادة في أ: من أجل ما وصفنا، كالجاحد المنكر لما وصفنا منها.

86 زيادة في ك، ح: ومن يتبع

87 النساء: 115